

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З БЕЗРОБІТТЯМ В УКРАЇНІ

Резюме. Проаналізовано проблеми безробіття в Україні, розкрито роль трудової міграції українців і її взаємозв'язок з безробіттям, запропоновано напрямки регулювання зайнятості населення.

The summary. The labour migration and its intercommunication with the unemployment in Ukraine. In the article the problems of unemployment of population of Ukraine are analyzed. Also the role of labour migration of Ukrainians and its intercommunication is exposed with the problems of unemployment are observed.

Ключові слова: ринок праці, безробіття, зайнятість населення, трудова міграція, міграційні процеси.

Постановка проблеми. Ринок праці як складова економічної системи країни відображає більшість політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються в державі, та фокусує в собі найгостріші проблеми: високий рівень безробіття, посилення структурних диспропорцій зайнятості, неконтрольований відтік робочої сили за кордон, зміни в якості робочої сили і мотивації праці, падіння рівня доходів населення тощо. Трансформаційні процеси в економіці України призвели до негативних наслідків на ринку праці. Це насамперед проявилось в тому, що значна частка працездатних не змогла знайти себе в нових умовах суспільного життя. Така ситуація на вітчизняному ринку праці, яка не дозволяє оперативно знайти необхідну роботу з умовами праці, що відповідають вимогам безпеки, з гідною заробітною платою спричиняють численні виїзди українців за кордон у пошуках роботи та кращої долі. Дослідження проблеми безробіття в Україні в сучасних умовах є досить актуальним. І особливої уваги потребують питання щодо дотримання принципів гідної праці, гарантування соціального захисту, дотримання загальних прав людини в соціально-трудої сфері, впорядкування міжнародних міграційних потоків. Вирішення цих проблем може бути забезпечене шляхом підвищення ефективності функціонування ринку праці, що припускає, з одного боку, підвищення гнучкості ринку праці, з іншого, – забезпечення дотримання соціальних прав і гарантій [1, 152].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми безробіття неодноразово знаходили відображення у працях багатьох учених і практиків. Серед них – В. Галицький, І. Гнибіденко, І. Моцін, Ю. Маршавін, Я. Міклош, В. Саульська, М. Міропольська. Проблеми української міграції, яка тісно пов'язана й переплітається з безробіттям, у вітчизняній економічній науці вивчали такі вчені, як В. Геєць, О. Малиновська, Н. Карпачова, А. Румянцев, О. Філіпченко та інші. Однак стан досліджуваності проблем не вичерпує їх актуальності й потребує подальшого дослідження та опрацювання.

Мета статті. Проаналізувати проблеми безробіття як основного мотиву населення України до зовнішньої трудової міграції та визначити наслідки трудової міграції, розробити пропозиції щодо розширення зайнятості та зниження безробіття в Україні.

Виклад основного матеріалу. Безробіття населення є одним з істотних факторів, який впливає на соціально-економічне становище населення, зокрема, визначає його бідність і масштаби трудової міграції за межі України.

Основним соціально-економічним фоном, що спонукає розгортання трудової міграції з України за кордон, є наслідок довготривалої стагнації економіки, не досить вдале реформування економічних відносин тощо. Результатом цього стало значне зменшення внутрішнього валового продукту в Україні. Це особливо негативно вплинуло на рівень життя населення України та її регіонів, розшарування його окремих соціальних категорій, найважливіше – на можливість зайнятості та отримання бажаної оплати праці й доходів.

Рівень безробіття – один із найважливіших рушійних чинників у намірах щодо трудової міграції [6, 218].

Судження про соціально-економічні наслідки безробіття неоднозначні й залежать, переважно від того, про який рівень безробіття йде мова. Деякі дослідники, в основному неокласичного напрямку, відзначають, що помірне безробіття має ряд позитивних наслідків: формується мобільний резерв робочої сили, який можна задіяти при розширенні виробництва; стримує вимоги профспілок у частині підвищення заробітної плати, а, отже, знижує передбачуваний рівень інфляції, посилює трудову мотивацію зайнятих, так як гарантії

зайнятості й побоювання втратити роботу починають виступати в якості самостійного стимулу до праці.

Разом з тим безсумнівні й негативні соціально-економічні наслідки безробіття. На мікрорівні безробіття є однією з головних причин зниження продуктивності праці та виробництва в цілому, тобто погіршення якості продукції, що випускається, зниження її конкурентоспроможності. Це пов'язано з тим, що окремі й достатньо значущі групи населення змушені погоджуватися на нецікаву для них роботу. Звідси – низькоефективна, неякісна праця, висока плинність кадрів. Крім того, за таких обставин неможливо сформувати стабільні виробничі колективи.

На індивідуальному рівні економічні наслідки безробіття полягають у втраті доходу, чи частини доходу, у можливішому зниженні рівня доходу в майбутньому в зв'язку зі втратою кваліфікації (що особливо погано для людей новітніх професій) і тому у зменшенні шансів знайти високооплачувану, престижну роботу.

Особливо безробіття небезпечне серед молоді, що закінчує середні навчальні заклади. Відсутність професійної підготовки робить для них досить складною проблему працевлаштування. В цих умовах частина молодих людей може поповнити криміногенне середовище [3, 170].

За даними аналітичної доповіді Держкомстату щодо ситуації на ринку праці, частка звільнених з економічних причин зменшується (з 48,6% 2009 р. до 43% 2010 р.), а тих, хто не зміг працевлаштуватися після закінчення навчання, навпаки зростає (з 11,5% до 13,7%). У депресивних регіонах рівень безробіття закономірно вищий за середній по країні, причому порівняно з відносно благополучними регіонами майже вдвічі. За методологією Міжнародної організації праці 2010 року частка безробітних у Рівненській області становила 13%, у Чернігівській, Тернопільській, Сумській, Черкаській, Житомирській, Вінницькій, Полтавській, Кіровоградській, Херсонській, Чернівецькій, Закарпатській – 10%. Для порівняння, у Києві – 6,7%, у Криму, на Дніпропетровщині, Луганщині, Одещині та Харківщині – менше 8% [7].

Однак приховане безробіття значно більше за офіційні дані. Із 1,9 млн. офіційних безробітних 1,4 млн. – мешканці міст. Такий показник викликає подив з огляду на те, що проблема зайнятості значно гостріша на селі. Це можна пояснити тим, що високий рівень безробіття поміж сільських жителів приховується за рахунок специфічної статистичної категорії зайнятих у неформальному секторі. Це люди, які намагаються вижити завдяки натуральному підсобному господарству. Значна частка зайнятих у неформальному секторі, яких у 2010 р. налічувалось 4,5 млн. осіб, припадає на мешканців сіл – 2,3 млн., та районних центрів – близько 700 тис. Ці близько 3 млн. працюють у сільському господарстві. Решта зайняті на різних непостійних підробітках. Прикрим є те, що такий «неформальний сектор» найбільше поширений поміж сільської молоді. Другою за чисельністю групою прихованого безробіття є особи, які перебувають у безоплатних відпустках (320 тис. осіб) та зневірилися в можливості знайти роботу, а відтак припинили її шукати і не зараховуються за жодною методикою до безробітних (280 тис. осіб). Таким чином, загальна кількість безробітних становить 8,3 млн. осіб (за методологією МОП – 1,9 млн.; прихованих безробітних – 5,1 млн. осіб; напівбезробітних, які працюють неповний робочий день/тиждень – 1,32 млн. осіб).

За даними Інституту соціології НАН України, отриманими в рамках проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», три чверті дорослого населення вважають, що найважче знайти роботу, яка б відповідала їх кваліфікації, та з достойною оплатою. Майже половина дорослого населення України (47%) досі переконана, що важко влаштуватися на будь-яку роботу [2, 77]. Фактично третина працездатного населення України на сьогодні не має повноцінної роботи, що й пояснює причину масового заробітчанства наших співвітчизників за кордоном.

Слід зауважити, що у країнах Західної Європи та в Російській Федерації рівень безробіття не є нижчим, а подекуди навіть і вищим, ніж в Україні. Однак, поряд із високим загальним рівнем безробіття, зазначені країни мають гостру потребу у працівниках робітничих спеціальностей, таких, як будівельники, працівники сільського господарства, прибиральники тощо. Такі непривабливі для місцевих мешканців робочі місця доволі часто заповнюються за рахунок мігрантів із менш розвинених країн, до складу яких входить і Україна.

Міграція робочої сили в Україні стала невід'ємною рисою її соціальної дійсності та специфічним чинником формування національного ринку праці. Вона спричинена економічним становищем держави, незадовільним життєвим рівнем широких прошарків населення, високим рівнем безробіття.

За різними оцінками, на сьогодні 2–7 млн. українців перебувають на заробітках.

Якщо вважати трудовими мігрантами громадян, які виїхали з України з метою працевлаштування, проте перебувають за межами держави впродовж 10 і більше років, то разом із сезонними та м'ягковими робітниками їх чисельність може сягати 5 млн. Якщо ж осіб, які фактично проживають за межами держави постійно (хоча офіційно в Україні це не зафіксовано), розглядати як емігрантів, то чисельність трудових мігрантів, тобто громадян, які працевлаштовуються за кордоном, проте не розірвали тісні зв'язки з Батьківщиною, буде значно меншою.

На жаль, наявні дані дають змогу виявити тенденції міграційних процесів та їх структуру, проте не кількісні характеристики. Зокрема, попри розходження щодо чисельності трудових мігрантів, усі джерела одностайні щодо основних країн їхнього призначення: половина українців працює у Росії (48,5%), решта – у сусідніх центральноєвропейських державах (Польщі (7,4%), Чехії (12,8%), Угорщині (2,4%), а також країнах Південної Європи (Італії (13,4%), Іспанії (3,9%), Португалії (3)) [8, 33].

Найбільший відтік мігрантів відбувається з Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Луганської, Чернівецької та Львівської областей. У західних регіонах України зарубіжна трудова міграція отримала найбільше розповсюдження порівняно з іншими регіонами: тут кожна п'ята сім'я має або мала раніше свого представника, що тимчасово працює в іншій державі [2, 77].

Також дослідники погоджуються, що основною сферою зайнятості українців за кордоном є будівництво (понад половину мігрантів – 51,6%). На другому місці – робота домашньої прислуги (16,3 %), далі – сільське господарство (8,5%), торгівля (8,1%), промисловість (5,4%) [8, 33].

Немає заперечень і стосовно того, що значна частина трудових мігрантів з України працюють за кордоном без належних дозволів, тобто нелегально. За даними обстеження Держкомстату 2008 р. 35,1 % заробітчани мали дозвіл на проживання та роботу, 39,3 % – тимчасову реєстрацію, жодного офіційного статусу перебування за кордоном не мали 25,6 % мігрантів. Найбільше таких було в Польщі (56,2 %) та Італії (36,2 %), найменше – в Іспанії (13,4%), Чехії (14,8%), Португалії (17,4%) та Росії (17,3%) [8, 33]. Разом з тим унаслідок проведення у низці країн перебування міграційних амністій (Італія, Іспанія, Португалія, Греція), запровадження нового законодавства, що розширило можливості легального працевлаштування (Росія, Польща), ситуація поліпшилася.

Зовнішня трудова міграція має й матиме неоднозначний вплив на економічну та соціальну сфери, оскільки призводить як до позитивних, так і негативних наслідків:

- значна втрата нашою державою висококваліфікованої робочої сили, зокрема наукових працівників вищої кваліфікації – кандидатів та докторів наук;
- більшість наших мігрантів знаходяться за кордоном нелегально і не мають правового захисту;
- дискримінація в оплаті праці;
- у більшості випадків українці влаштовуються на допоміжні роботи, маючи навіть вищу освіту та професійний досвід;
- фізичне каліцтво та загибель на робочих місцях через небезпечні умови праці;
- міграція охоплює осіб економічно продуктивного віку (20–40 років);
- тривала відсутність обох чи одного із батьків призводить до так званого соціального сирітства й розпаду сімей;
- наші громадяни працюють на благоустрій іноземних держав [4, 169].

Це не повний перелік негативних чинників трудової міграції населення, але трудова міграція не повинна розглядатися виключно як проблемне соціальне явище, адже трудові міграційні поїздки громадян України несуть у собі і позитивний фактор. З одного боку, у трудящих мігрантів – громадян України є можливість використати свою робочу силу і знання й

мати за це пристойну винагороду. З іншого боку, держава, яка поки що не може запропонувати своїм громадянам належні робочі місця, отримує потужне зовнішнє фінансове джерело формування національного багатства і формування мігрантами підвалин для майбутнього розвитку підприємницької діяльності [1, 155].

Вплив міграції на ринок праці також неоднозначний. За розрахунками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАНУ, у випадку відсутності трудових міграцій рівень безробіття в Україні був би в 1,6 раза вищим за фактичний і приблизно дорівнював би тому, що фіксувався на рубежі тисячоліть, коли він досягав максимальних показників. Разом з тим повернення мігрантів і гіпотетична реалізація намірів відкрити власну справу (бралася до уваги лише частка мігрантів, які декларували себе під час опитувань як самозайняті чи підприємці), за розрахунками, зменшила б чисельність безробітних на 10 % при найманні ними у середньому 3 працівників і на 14 % – при найманні 5 [8].

Щоб подолати негативні наслідки трудової міграції, держава повинна приділити особливу увагу регулюванню зайнятості та соціальному захисту економічно активного населення. Все це можливо тільки за умов політичної та економічної стабільності в нашій державі, зокрема, створення сприятливого інвестиційного клімату дозволить суб'єктам господарювання, користуючись дешевим кредитом та пільговим оподаткуванням, упровадити та зберегти ефективні робочі місця, організувати професійну підготовку, профорієнтацію кадрів, стимулювати якісні зміни трудового потенціалу. За належної ринкової мотивації це дозволить не лише підтримувати та розвивати життєво необхідні гарантії зайнятості, а й знижувати рівень безробіття.

Основним напрямом регулювання зайнятості має стати налагодження та реалізація соціальної політики, а саме:

- сприяння повній та продуктивній зайнятості;
- підвищення рівня грошових доходів за допомогою докорінного реформування оплати праці та пенсійного забезпечення;
- створення сприятливих умов для соціального захисту від безробіття за допомогою таких заходів активної політики, як профорієнтація, професійне навчання та перекваліфікація тимчасово незайнятого населення, послуги з працевлаштування (як центрами зайнятості, так і приватними кадровими агентствами), організація оплачуваних громадських робіт, а також пасивної політики зайнятості;
- стабілізація кількості економічно доцільних і створення нових робочих місць для запобігання масовим звільненням; використання гнучких форм роботи і режимів робочого часу, що дозволить розширити можливості для зайнятості без збільшення кількості робочих місць;
- глибоке вивчення потреб регіональних ринків праці для визначення напрямків підготовки спеціалістів;
- розроблення системи кредитного стимулювання і пільгового оподаткування для нових ефективних робочих місць (але слід зважати на те, що такі заходи не повинні стати перепорою для раціональної зайнятості);
- оптимізація параметрів заробітної плати через поєднання ринкового саморегулювання, державного та договірного регулювання і їхнє узгодження. З метою підвищення значення державно-договірного регулювання та ринкового саморегулювання заробітної плати й досягнення середньої зарплати, на основі співвідношення попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці, необхідно юридично закріпити широкий зміст угод і договорів, які укладають на державному, галузевому, регіональному і виробничому рівнях; встановити послідовність їхнього укладання; визначити сферу чинності й уточнити функції держави, профспілок і роботодавців щодо підпорядкованості норм різних угод і договорів та регулювання оплати праці;
- заходи щодо забезпечення умов екологічної безпеки, охорони здоров'я та життєдіяльності населення.

Висновки. Головним завданням політики зайнятості на сучасному етапі є не штучне заниження його зареєстрованого рівня, а розроблення комплексу заходів для подолання його прихованих та відкритих форм.

Щодо трудової міграції, то суперечливість цього свідчить що основний зміст політики держави у відповідній сфері має полягати у мінімізації її негативних наслідків, максимальному використанні позитивних для громадян (у тому числі – працівників-мігрантів) та суспільства результатів. Реалізація основних напрямків розвитку трудового потенціалу в Україні забезпечить ефективне зростання виробничої активності та зайнятості населення, що сприятиме підвищенню життєвого рівня в нашій державі і запобігатиме трудовій міграції населення.

Використана література

1. Акіліна, О.В. Аналітичний огляд ринку праці в Україні [Текст] / О.В. Акіліна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – №10. – С. 152–159.
2. Безматерных, В. Влияние международной миграции рабочей силы на формирование рынка труда в Украине [Текст] / В. Безматерных, С. Чжан // Проблемы материальной культуры. Экономические науки. – 2008. – № 5. – С. 75–78.
3. Гаркавенко, Н. Проблеми зайнятості та безробіття на національному ринку праці [Текст] / Н. Гаркавенко // Формування ринкових відносин України. – 2008. – № 4. – С. 168–172.
4. Іляницька, О.В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців [Текст] / О.В. Іляницька // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8(50). – С. 167–172.
5. Краузе, О. Зовнішня трудова міграція населення України [Текст] / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 26–34.
6. Лихолят, С. Аналіз соціально-економічних причин та наслідків трудової міграції населення України [Текст] / С. Лихолят, О. Трухан // Науковий вісник. Збірник науково-технічних праць. – 2007. – Вип. 17.8. – С. 216–220.
7. Люмпенізація всієї країни // Український тиждень. Економіка.
8. Малиновська, О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування [Текст] / О.А. Малиновська. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.